Barbara Pawełko-Czajka

Proces powstawania świadomości politycznej społeczności obywatelskiej dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego

Związek Polski i Litwy zapieczętowany w Lublinie w 1569 r. umocnił kulturę, która wyodrębniała się od unii w Krewie. Obszar Rzeczypospolitej Obojga Narodów postrzegany był jako teren zamieszkiwany również przez Rusinów, Białorusinów, Ukraińców[1]. Chrzest przyjęty ze strony Polski przez część prawosławną, jak i pogańską, litewskiego społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego stał się początkiem zmian w sferze państwowej, społecznej i kulturalnej. Proces określano też mianem europeizacji. Częściowe przyjęcie norm obowiązujących w katolickiej Europie Zachodniej wprowadziło zmiany na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego[2]. W rezultacie Wielkie Księstwo Litewskie było jedynym państwem w Europie, na którego terenie znajdowała się granica między wschodnimi a zachodnimi wzorcami kulturowymi[3].

W II połowie XVI wieku Stanisław Orzechowski opisywał świadomość narodową mieszkańców tych ziem słowami: *gente Ruthenus natione Polonus*[4]. Od XVI wieku pojęcie „Polak" posiadało dwa znaczenia. Mogło ono określać etnicznego Polaka lub też obywatela Rzeczypospolitej, w której skład wchodziły: Rzeczypospolita Korony Polskiej i Wielkie Księstwo Litewskie[5]. Z tą różnicą, że mieszkaniec Korony określał się mianem tylko Polaka, mieszkaniec zaś Wielkiego Księstwa Litewskiego, będącego w związku z Koroną, poczuwał się i Litwinem, i Polakiem. Słowo „Polak" posiadało w świadomości tych

---

1 Z. Kiaupa, J. Kiaupiene, A. Kuncevićius, *Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski*, Warszawa 2008, s. 106–108.

2 *Ibidem*, s.144–149.

3 A. Podraża, *Uwarunkowania historyczne rozwoju kultury na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy*, Kraków 1996, s. 21–23.

4 M.B. Topolska, *Stan wyznaniowej i językowej tożsamości Rusinów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1648),* [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo. Księga poświęcona pamięci Profesora Wojciecha Peltza*, Zielona Góra 2005, s. 55.

5 A. Sulima-Kamiński, *Wstęp*, [w:] *Historia Rzeczypospolitej wielu narodów 1505–1795*, Lublin 2000, s. 11.

ludzi dwa różne znaczenia, na pewno nie było równoznaczne z współczesnym pojmowaniem tego pojęcia[6]. Zdaniem Henryka Wisnera stworzenie wśród mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego poczucia jedności, utożsamienia się z państwem, czyli Wielkim Księstwem Litewskim, nastąpiło po 1569 r. Procesy zachodzące od 1413 r. po zabory obrazują dosyć oryginalne procesy utożsamiania się ludzi rożnych wyznań i różnego pochodzenia ze wspólnym po części zaborczym państwem i jednoczesne przyjmowanie kultury państwa postronnego[7].

Wielkie Księstwo Litewskie według Władysława Wielhorowskiego było to miejsce współżycia w dziedzinie religijno-wyznaniowej katolicyzmu, prawosławia i Kościoła Unickiego, w dziedzinie etnicznej istniała tam „współpraca i współzawodnictwo pokojowe trzech naczelnych ośrodków narodowych: litewskiego, północno-ruskiego (współcześnie zwanego białoruskim), polskiego, pozostawiając na stronie mniej liczne, czy aktywne grupy: Łotyszów, Tatarów, Niemców, Karaimów, Żydów, Rosjan – starowierców"[8]. Języki przede wszystkim tych terenów to litewski, polski i ruski obok łaciny i języka cerkiewnego oraz staro-bułgarskiego. W wyniku związku Litwy z Polską, jak i również rutenizacji wskutek osadnictwa rosyjskiego nastąpiło osłabniecie języka litewskiego. Maria Topolska określała ustanowienie języka polskiego językiem urzędowym w roku 1697 dowodem na zintegrowanie się klasy rządzącej w obliczu rosnącego niebezpieczeństwa ze strony Rosji[9].

W. Wielhorowski uważał historyczne Wielkie Księstwo Litewskie za „miniaturę wspólnoty narodów" oraz „*commonwealth*". Podkreślał, że

---

6 B. Genzelis, *Koncepcja kultury pogranicza*, [w:] *Miasto i kultura…*, s. 11–12.

7 H. Wisner, *Droga. Uwagi dyskusyjne nad dziejami Litwy*, s. 55–58; *Materiały okrągłego stołu litewsko-polskiego na temat: „Wczoraj, dziś i jutro stosunków litewsko-polskich"* , Warszawa, 15 stycznia 1994 roku, „Lithunia", 1(9), 1993–1(10) 1994, s. 9–67.

8 W. Wielhorski, *Słowo wstępne*, *Stosunki narodowościowe, wyznaniowe i językowe*, [w:] *Dzieje Ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego, Alma Mater Vilnensis*, Londyn 1953, s. 18, 218–226.

9 M.B. Topolska, *Z dziejów kultury W. Ks. Litewskiego od XV do XVIII wieku*, [w:] G. Błaszczyk, A. Kijas (red.), *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku*, Poznań 1994, s. 173; por. S. Kot, *Świadomość narodowa w Polsce XV–XVII w.*, [w:] *Polska złotego wieku a Europa*, wybór: H. Barycz, Warszawa 1987, s. 103–108.

mieszkający tam ludzie mimo swojej różnoplemienności, różnojęzyczności żyli we wzajemnych zaufaniu i zrozumieniu i przyjaźni. Wielkie Księstwo Litewskie funkcjonowało w tej strukturze w różnych warunkach bytu politycznego, potrafiło ulec w tym szybkiej ewolucji ustrojowej i społecznej. Wielkie Księstwo Litewskie przekształcało się przez wieki z rozległego państwa na wschodzie rządzonego przez Wielkiego Księcia, przez feudalne państwo odpowiadające wzorom państw Europy Zachodnich w państwo demokracji parlamentarnej w XVI wieku, opierające swoją praworządność na Statutach[10].

Rozkwit kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego rozpoczął się wraz z przyjęciem chrztu i europeizacją[11]. W wyniku unii Polski z Litwą oraz opanowania ziemi halickiej Rzeczpospolita obejmowała również tereny dawnej Rusi Kijowskiej. Związek tych ziem z zachodnim kręgiem kulturowym, polonizacja elity, unia brzeska, religia katolicka lub grekokatolicka wzbogaciły wschodnioeuropejski charakter tych ziem[12]. Wywołane było to oddziaływaniem na siebie różnych kultur, wymieszaniem się ludności reprezentantów różnych kultur i tradycji, takich grup, jak Żydzi, Karaimi, Tatarzy, Ormianie[13]. Nowy rodzaj

---

[10] *Ibidem*, s. 18–19.

[11] V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego analizy i obrazy*, Kraków 2006.

[12] A. Podraza określa ten region Europą Środkowowschodnią. Według tej teorii obejmuje ona kraje, które przejęły religię chrześcijańska od swoich zachodnich sąsiadów. Tutaj można wymienić Węgry, Chorwację, Słowację, Czechy, Polskę, Litwę, Łotwę Estonię oraz ziemie ruskie związane z Polską (obecna Ukraina i Białoruś) – A. Podraza, *Europa Środkowa jako region historyczny*, [w:] K. Baczkowski, J. Smołucha (red.), *Europa Środkowowschodnia od X do XVIII wieku – jedność czy różnorodność?*, Kraków 2005, s. 35.

[13] J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa–Poznań 1984. Konflikty zbrojne z Złotą Ordą prowadziła Litwa już od XIII wieku. Osadnictwo tatarskie zaczyna się od czasów Witolda, kiedy to w wyniku walk władca osadzał jeńców na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego. W kolejnych wiekach wzmogło się osadnictwo na terenach litewskich. Zobacz też: A.B. Zakrzewski, *Niektóre aspekty położenia kulturalnego Tatarów litewskich w XVI–XVIII wieku*, [w:] E. Feliksiak (red.), *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*, t. II, Białystok 1992, s. 107–128; J. Sawicki, *Od dwuszczeblowości do dwoistości litewsko-polskiej. Świadomość narodowa Michała Romera*, [w:] E.

kultury, który wykształcił się w wielonarodowym społeczeństwie Wielkiego Księstwa Litewskiego, cechował się mianem peryferyjnością[14]. Świadomość historyczna mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego to nie tylko świadomość jednego narodu, lecz historia tworzona przez wszystkie narody.

Współżycie różnych narodów na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego odbywało się na zasadzie współpracy i tolerancji[15]. W państwie Jagiellonów żyli katolicy, prawosławni, mahometanie, przedstawiciele wyznania mojżeszowego, luteranie, kalwini, antytrynitarze, anabaptyści, arianie, menonici, kwakrowie. Przede wszystkim warto zaznaczyć ową wspólnotę oświatową, wyznaniową. Z. Jundziłł pisał: „Nie powinniśmy zasłaniać sobie teraźniejszością oczu. Przeszłość tego kraju – to fenomen idealnego prawie współżycia”[16]. Tolerancja

---

Feliksiak, A. Mironowicz (red.), *Wilno i kresy północno-wschodnie: materiały II Międzynarodowej konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r. w czterech tomach*, Białystok 1996, s. 127–138; A.B. Zakrzewski, *Rzeczypospolita XVI–XVIII w. – państwem Tatarów?*, [w:] T. Ciesielski, A. Filipczuk-Kocur (red.), *Rzeczypospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, Warszawa–Opole 2008, s. 221–230. Na temat osadnictwa Ormian por.: A. Podraza, *op. cit.*, s. 37–38.

[14] Marek Koter w artykule *Kresy państwowe-geneza i właściwości w świetle doświadczeń geografii politycznej*, [w:] K. Handke (red.), *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, Warszawa 1997, s. 47–48, wielokulturowość określa jako cechę, wyróżnik kresów. Wielkie Księstwo Litewskie – określane mianem Kresów Północno-Wschodnich – charakteryzuje wspomniana wielokulturowość. Oznacza ona, że występuje tu zróżnicowanie pod względem religijnym, kulturowym, językowym, rasowym. Występuje tutaj również ludność napływowa oraz narodowości wyżej i niżej rozwinięte. Ich przedstawiciele określali się często terminem „tutejsi”. Wyznacznikiem ich odmienności od narodu, który dominuje w państwie, jest język, religia. M. Koter zauważa, że wśród ludności napływowej największą rolę odgrywa państwo, które tworzy państwo. On właśnie zajmuje najważniejsze urzędy państwowe i faktycznie dominuje. Ta różnorodność powstała w wyniku historii doprowadza do ukształtowania się specyficznego typu kultury.

[15] Zob. więcej: *Fenomen wielowyznaniowości i wielokulturowości*, [w:] S. Wilk (red.), *Chrześcijaństwo w dialogu kultur na ziemiach Rzeczpospolitej Materiały międzynarodowego kongresu*, Lublin, 24–26 września 2002, Lublin 2003, s. 127–138, 197–219

[16] Z. Jundziłł, *Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W.X. Litewskiego (Wspomnienia wileńskie)*, [w:] *Prace Zebrane, Alma Mater*

wyznaniowa wywarła wpływ na ukształtowanie się specyficznego mieszkańca typu kresowego. K. Okulicz zauważył, że w Europie w dobie XVI i XVII wieku nie było na kontynencie europejskim krajów, w których tolerancja tożsama była z specyfiką państwa polsko-litewskiego. Państwo to uznawało sześć języków za urzędowe, cztery wyznania koegzystowały z judaizmem i islamem do momentu wystąpień kontrreformacyjnych i walki z protestantyzmem i prawosławiem. Tolerancja wobec innowierców w XVI wieku była nawet rodzajem doktryny politycznej, której celem był pokój wyznaniowy[17].

Federacyjny charakter Rzeczypospolitej Obojga Narodów zapoczątkowany unią w Lublinie przetrwał do końca jej istnienia[18]. Rozbiór z roku 1772 przez Prusy, Austrię i Rosję części ziem Rzeczypospolitej zmusiły Rzeczpospolitą do poszukania nadzwyczajnych rozwiązań i sposobów naprawy ustroju oraz ratowania bytu państwa. Uwieńczeniem procesów reform naprawczych II połowy XVIII wieku był akt Konstytucji 3 maja 1791 r. i akt „Zaręczenia wzajemnego obojga narodów"[19]. Określono wzajemne stosunki Polski i Litwy i ustanowiono całkowite zniesienie odrębności państwowej Wielkiego Księstwa Litewskiego, które miało zostać jedną z prowincji Rzeczypospolitej. Większe znaczenie dla stosunków polsko-litewskich miał drugi akt, tzw. zaręczenia z 20 października 1791 r., który zaakcentował równorzędność reprezentacji Litwy i Korony w centralnych organach władzy oraz zachowanie na niektórych płaszczyznach odrębności, jak np. sąd skarbowy. Doszło w ten sposób do kompromisu, który „wpłynął na ujednolicenie i scentralizowanie zarządu administracją centralną

Vilnensis. Prace Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego na obczyźnie, Londyn, 1958, s. 50.

[17] A. Mironowicz, *Specyfika tolerancji wyznaniowej na kresach wschodnich Rzeczypospolitej*, [w:] K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Pogranicza etniczne w Europie Harmonia i konflikty*, Białystok 2001, s. 165.

[18] J. Malec, *Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w czasach nowożytnych*, Kraków 1999, s. 141.

[19] Paweł Jasienica stwierdził: „Sejm Czteroletni wcale nie pozbawił państwa charakteru federacji, nadał jej tylko formy ściślejsze, bardziej odpowiadające potrzebom czasów nowych (...) zapędziwszy się trochę zbyt daleko literą tekstu Konstytucji, zaręczeniem wzajemnym obwarował, ułatwił dalsze trwanie poczucia odrębności Wielkiego Księstwa".

państwa”[20].

Rola i znaczenie aktu „Zaręczenia wzajemnego” dla stosunków polsko-litewskich zostały docenione po ponad stu latach przez krajowców wileńskich. Na łamach „Przeglądu Wileńskiego” około 1926 r. wyrażono pogląd, że właściwym świętem na Litwie historycznej powinien być nie dzień 3 maja, ale 20 października, w którym „nasz kraj odzyskał swą samodzielność”[21]. Juliusz Bardach zwrócił uwagę, że należy tu podkreślić rolę parlamentarzystów polskich i litewskich, którzy umieli powiązać walkę o zewnętrzną suwerenność z reformowaniem organizacji państwowych[22].

W 1795 r. nastąpił trzeci rozbiór, a ziemie Rzeczypospolitej Obojga Narodów zostały rozdzielone między Austrię, Rosję i Prusy. W okresie rozbiorów zarówno Polska, jak i Litwa utraciły swoją państwowość. Wspólne powstania w roku 1831 i 1863 były próbami jej przywrócenia. Społeczeństwom uczestniczącym w walkach zbrojnych towarzyszyło dążenie do odbudowania wspólnego bytu. W adresie do Sejmu z roku 1831 podkreślano, że „Reprezentanci Narodu! Litwa, Wołyń, Podole i Ukraina zawsze były jednym z wami Narodem, jedną Polską. Trzydzieści sześć lat ucisku i niewoli od ostatniego rozbioru nie potłumiły w sercach naszych miłości wspólnej Ojczyzny i dążenie ku zlaniu się w jedną narodową całość, która niezatarta granicami, doczesną przemocą wytkniętymi, trwa pod strażą historji we krwi wspólnej, w jedności uczuć, pamiątek, języka, nieszczęść i wspólnej nadziei. Wielokrotnych usiłowań odzyskania połączonego bytu Polski nie uwieńczył skutek, pokąd te usiłowania nie miały owej cechy narodowości, jakie obecnie rewolucja niesie rękojmią”[23].

---

[20] G. Błaszczyk, *Współczesne spojrzenie na stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1795*, [w:] B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa (red.), *Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, Toruń 2007, s. 103–104.

[21] J. Bardach, *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Dzieje związku Polski z Litwą do schyłku XVIII wieku*, [w:] B. Robak (red.), *Dzieje Państwa i Narodu*, Warszawa 1998. s. 62–63.

[22] *Ibidem*, s. 63.

[23] *Litwa w powstaniu listopadowym, Adres reprezentantów Litwy, Wołynia, Podola i Ukrainy do sejmu w r. 1831-ym* [Diarjusz sejmu 1830–1831, t. I, s. 169–172], [w:] H. Mościcki, *Ziemie litewsko-ruskie pod zaborem rosyjskim*, Kraków 1924, s. 17–19.

Czasy porozbiorowe na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego ukazały, jak bardzo wspólne polsko-litewskie współżycie wpłynęło na kształt świadomości ludności zamieszkującej na tym terenie. Przedstawiciele kultury i narodowości polskiej reprezentowali często separatyzm polityczno-obyczajowy w stosunku do „koroniarzy" i „Korony". Określali się oni często Litwinami w znaczeniu obywateli Wielkiego Księstwa Litewskiego, rozumianego jako cześć Rzeczpospolitej Obojga Narodów. Stąd Litwinami określali się Tadeusz Kościuszko, Adam Mickiewicz, Władysław Syrokomla, Stanisław Moniuszko. Byli oni „produktem kultury dawnej Rzplitej w jej klasycznej postaci"[24]. Przykładem organizacji która kierowała się wspomnianą zasadą było powstałe w Paryżu 10 grudnia 1831 r. Towarzystwo Litewskie i Ziem Ruskich. Do członków należeli: Ignacy Domeyko, Joachim Lelewel, Adam Mickiewicz, Cezary Plater, Juliusz Słowacki. Głoszono na łamach międzynarodowych hasła mówiące o narodowości Litwy oraz informujące Europę, że „nie masz Polski bez Litwy, ani Litwy bez Polski"[25]. Wysuwano kwestię postrzegania tej wspólnoty jako całości i obrony wzajemnych interesów poprzez poczuwanie się obywatelem danej wspólnoty.

Jednym z dziedzictwa wspólnego bytu była wspomniana formuła *gente Lithuanus, Ruthenus natione Polonus*. Wyznawcy tej formuły stawiali nacisk na podmiotowy charakter wolności jednostki, jej prawno-polityczne szanse samorealizacji w ustroju demokracji. Przedkładano istnienie narodu ponad istnienie państwa[26]. Od XVI wieku świadomość mieszkańców ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego miała charakter polityczny aniżeli etniczny, tzn. mieszkaniec Rzeczpospolitej Obojga Narodów określał się jako Litwin lub Rusin narodowości polskiej. W takim znaczeniu pojęcie Litwa rozumiał A. Mickiewicz w słowach „Litwo! Ojczyzno moja…". Odzwierciedlona tu została jego świadomość jako obywatela Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Słowa *Inwokacji*

---

[24] S. Kościałkowski, *Rzeczpospolita Obojga Narodów (1569–1795)*, [w:] *Dzieje Ziem*…, s. 84.

[25] H. Wisner, *Wojna nie wojna. Szkice z przeszłości polsko – litewskiej*, Warszawa 1978, s.35–36.

[26] Z. Opacki, *Stosunki polsko-rosyjskie w XIX–XX wieku a świadomość dziedzictwa Rzeczypospolitej*, [w:] R. Wapiński (red.), *Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur*, część III, Gdańsk 2002, s. 75.

nawet wskazują miejsce tej ojczyzny – tj. pogranicze litewsko-białoruskie[27]. Patriotyzm Mickiewicza Czesław Miłosz określił słowami: „W tej Litwie historycznej nastąpiło wielkie zwycięstwo pośmiertne Rzeczypospolitej: Mickiewicz zaczarował swoich mówiących po polsku współczesnych, umocnił przymierze Litwy z Polską i kazał im razem walczyć o niepodległości”[28]. Znamienny obraz podwójnej świadomości narodowej przedstawił w *Księgach Pielgrzymstwa*. Stąd też wymieniane przez Mickiewicza narodowości, jak Litwin, Żmudzin, Białorusin, Mazur, Małopolanin czy Wielkopolanin, pojmowały Rzeczpospolitą Obojga Narodów jako swoją drugą ojczyznę.

Społeczeństwa obu zespolonych państw uważały Rzeczpospolitą za dobro wspólne: „Oba te poczucia narodowości nie przeciwstawiały się sobie, a odwrotnie – dopełniały się harmonijnie. Litwini dostrzegali granice swej szerszej ojczyzny za Wisłą i Wartą, Polacy – za Dnieprem i Dźwiną”[29]. Jak pisze W. Wielhorski, „do połowy XIX wieku, musimy ustalić, że w Litwie historycznej nie nazywano współobywatela zza Buga »Polakiem«, lecz »Koroniarzem«. »Polakami« nazwali się oni wszyscy pospołu. Termin ten oznaczał tyle podówczas, co »obywatel Rzplitej«. Mógł być nim Litwin rodowity, Białorusin, Tatar, Mazur, czy Wielkopolanin. Pojęcia »Polak« i »Litwin« nie przeciwstawiały się sobie, a dopełniały. »Polak« było pojęciem szerszym; »Litwin« węższym. »Litwinem« nazywano – z kolei każdego obywatela W. Księstwa, znów

---

[27] W.J. Podgórski, *„Pan Tadeusz” – „Ponas Tadas”. Melodia pierwszych wyrazów inwokacji*, [w:] *Litwa–Polska XIX i XX wieku. Inspiracje literackie, kulturalne, oświatowe. Wybór esejów*, Warszawa 1994, s. 57.

[28] Cz. Miłosz, *Szukanie ojczyzny*, Kraków 1992, s. 16. Zob. też: T. Bujnicki, *Litwa na polskich kresach. Przemiany znaczeń*, [w:] J. Purchla (red.), *Dziedzictwo Kresów – nasze wspólne dziedzictwo?*, Kraków 2006, 103–104. J. Tazbir zalicza dzieło do jednego z kamieni milowych polskiej świadomości narodowej. Według niego Pan Tadeusz „stanowił ucieczkę w świat idylli, odmianę litewskiej utopii, w której znajdujemy pogląd, że ustrój dawnej Rzeczpospolitej był oparty na dobrej woli obywateli, nie miał natomiast nic wspólnego z jakimkolwiek przymusem policyjnym, który tak chętnie szafowały nie tylko mocarstwa zaborcze, ale i państwa udzielające Polsce schronienia (przede wszystkim Francja)” – J. Tazbir, *Kamienie milowe polskiej świadomości historycznej*, [w:] *Socjologia: teoria i działanie. Księga pamiątkowa ku czci Władysława Markiewicza,* Warszawa 1997, s. 313.

[29] W. Wielhorski, *Stosunki narodowościowe, wyznaniowe i językowe*, [w:] *Dzieje Ziem...*, s. 239.

niezależnie od jego przynależności plemiennej: mógł on być Żmudzinem, Litwinem z Wileńszczyzny, Polakiem z pochodzenia, Białorusinem, Tatarem, Niemcem ze swych przodków"[30]. Autor ten swój tekst podsumował słowami, że bez takiego nastawienia pokojowego owych narodowości nie byłoby możliwe narodzenie się tej wspólnej braterskiej więzi[31].

W ten sposób uformował się interesujący patriotyzm, charakterystyczny tylko dla tych ziem, widoczny w dobie XIX-wiecznych nacjonalizmów[32]. W okresie kształtowania się tych nacjonalizmów to właśnie ci mieszkańcy pielęgnowali ideę federacyjną[33].

Dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie rozbiorów umacniało ludność zamieszkującą te ziemie. Na tych terenach powstała jednolita tradycja kulturowa określana przez białoruskich badaczy mianem „litwińskiej tradycji kulturowej"[34]. Termin „litwiny" w języku białoruskim oznacza mieszkańców Litwy historycznej[35]. Definicja ta opisuje tzw. patriotyzm litwiński. Za ojczyznę uznaje on Wielkie Księstwo Litewskie. Z tą tradycją identyfikowali się katolicy i unici pochodzenia szlacheckiego, którzy kierowali się zasadą tolerancji wobec innych stanów. Ich językiem był język polski. Często też zwłaszcza na tych terenach wprowadzano do języka słownictwo białoruskie. Można to zauważyć m.in. w twórczości Adama Mickiewicza. Świadczy to według Stanisława Stankiewicza[36] o „podkreśleniu swojej lokalnej odrębności"[37].

---

30 *Ibidem*, s. 239.

31 *Ibidem*, s. 239–240.

32 Z. Kiaupa, J. Kiaupiene, A. Kuncevićius, *Historia Litwy*..., s. 350–351.

33 M.B. Topolska, *Dziedzictwo kultury zachodnioeuropejskiej w Wielkim Księstwie Litewskimi na ziemiach ruskich Korony od XV do XVIII wieku*, [w:] K. Baczkowski, J. Smołucha (red.), *Europa Środkowowschodnia od X do XVIII wieku…*, s. 210–211.

34 S. Kul-Sialwierstawa, *Od „litwińskości" ku „krajowości". Polityczno-kulturowe tradycje Kresów Wschodnich w XIX wieku*, [w:] J. Purchla (red.), *Dziedzictwo Kresów…*, s. 118.

35 Litewskich obywateli współczesnej Litwy.

36 S. Stankiewicz, *Białoruskie elementy w polskiej poezji romantyzmu* (tytuł oryginału po białorusku), cz. 4, 1999, s. 134–196.

37 S. Kul-Sialwierstawa, *Od „litwińskości" ku „krajowości". Polityczno-kulturowe tradycje Kresów Wschodnich w XIX wieku*, [w:] J. Purchla (red.), *Dziedzictwo Kresów…*, s. 119–123.

W dobie kształtowania się narodu litewskiego idea współżycia była nadal żywa. Kontynuatorami jej byli krajowcy. Nurt ten według Olesia Smolenczuka ukształtował się już w latach 1870–1880. Odwoływał się do tradycji państwowości Wielkiego Księstwa Litewskiego i odrodzenia narodów, które zamieszkiwały te ziemie[38]. Na początku XX wieku nastąpił proces powolnego odchodzenia od ścisłego znaczenia formuły *gente Lithuanus, nationae Polonus*. W dobie upadku środowiska tradycyjnej szlachty i przemian społecznych ta formuła znalazła oddźwięk właśnie w wspomnianej myśli krajowej. Ma to związek z modyfikacją programu aspiracji terytorialnych, co odnajdujemy w działalności ugrupowania demokratycznego krajowego. Nurt konserwatywny krajowy reprezentował większą więź z tym obszarem. Na tym podłożu pojawiła się właśnie idea federacyjna[39].

Na przełomie XIX i XX wieku większość Polaków i Litwinów nie rozumiało istoty ruchu krajowego i świadomości obywatelskiej mieszkańców ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Przede wszystkim Polacy uważali, że państwo litewskie może trwać jedynie oparte na wspólnocie, która daje jej bezpieczeństwo – czyli Polsce. To w istocie stanowiło przyczynę zatargów. Brak zrozumienia i akceptacji, nacjonalistyczne nastawienie Polaków i Litwinów sprawiało, że zasada *gente Lithuanus, nationae Polonus* nie odnajdowała akceptacji i w wieku XX była postrzegana jako anachronizm. Eksponowała jednak ciekawy proces dwuszczeblowości świadomości narodowej[40]. Szacunek do innowierców i ich tradycji nie tolerował tworzących się np. teorii antysemickich. W taki sposób powstał typ społeczeństwa, który w momencie powstania dwóch państw, tj. Litwy i Polski, został poddany próbie wyborów.

---

[38] O. Smoleńczuk, *Polacy na Białorusi*, Grodno 2001 (tytuł oryginału po białorusku).

[39] Z. Opacki, *Stosunki polsko-rosyjskie w XIX–XX wieku a świadomość dziedzictwa Rzeczypospolitej*, [w:] R. Wapiński (red.), *Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur*, Część III, Gdańsk 2002, s. 75.

[40] J. Sawicki, *Od dwuszczeblowości do dwoistości litewsko-polskiej. Świadomość narodowa Michała Romera*, [w:] E. Feliksiak, A. Mironowicz (red.), *Wilno i kresy północno-wschodnie…*, s. 127–129.